

# LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

# 10

*Rimantas Miknys  
Lietuvos demokratų partija  
1902-1915 metais*

1995

**LIETUVIŲ  
ATGIMIMO ISTORIJOS  
STUDIJOS**

*Skiriu Motinai ir  
šviesiam Tėvo atminimui*

ISSN 1392-0391

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

# LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJS STUDIJS

10

*Rimantas Miknys*

*Lietuvos demokratų partija 1902-1915 metais*

VILNIUS

A. Varno personalinė įmonė

1995

UDK 947.45.052

Li-191

*Redakcinė kolegija:*

*Antanas Kulakauskas*

*Česlovas Laurinavičius*

*Raimundas Lopata*

*Rimantas Miknys*

*Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)*

*Vladas Sirutavičius*

*Giedrius Subačius*

*Antanas Tyla*

Knyga išleista su finansine

ATVIROS LIETUVOS FONDO parama

ISBN 9986-491-22-3

© Rimantas Miknys, Lietuvos istorijos institut

## TURINYS

PRATARMĖ .....	7
ĮVADAS .....	8
1. LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS KŪRIMASIS IR 1902 - 1904 METŲ POLITINĖ-SOCIALINĖ PROGRAMA ....	16
1.1. LDP ištakos ir prielaidos .....	16
1.2. LDP steigimas .....	27
1.3. LDP pagrindinės programinės nuostatos ir jų įtaka partijos organizavimui .....	32
2. LIETUVIŲ (LIETUVOS) DEMOKRATŲ PARTIJOS ORGANIZACINIS IR VISUOMENINIS-POLITINIS VEIKIMAS 1905 METAIS .....	44
2.1. LDP organizacinės problemos, jų sprendimas ir rezultatai .....	45
2.2. LDP visuomeninė-politinė veikla ir partijos naujų programinių nuostatų formavimas .....	61
3. LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJA 1906 - 1915 METAIS	94
3.1. LDP organizacinės evoliucijos ir veiklos ypatumai .....	96
3.2. LDP politinės-socialinės programos bruožai .....	128
3.3. Tautiniai-politiniai LDP veiklos aspektai .....	142

IŠVADOS .....	168
PRIEDAI .....	173
LENTELĖS.....	174
LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJOS PAGRINDINIAI DOKUMENTAI .....	184
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA .....	218
STRESZCZENIE .....	226
RÉSUMÉ.....	238
TRUMPINIAI .....	249
ASMENŲ RODYKLĖ.....	250

kartais valdžios pareigūnų ataskaitose šmėkštelėdavo tautinių demokratų vardas<sup>63</sup>, bet dažniausiai partijos nariai buvo tapatinami su socialdemokratais. 1902-1915 m. policijos agentų sekami ir Rusijos valdžios represijas patyrę J. Vileišis, K. Grinius, F. Bortkevičienė, A. Rimka ir kiti neretai buvo traktuojami kaip LSDP nariai<sup>64</sup>.

### 1.3. LDP PAGRINDINĖS PROGRAMINĖS NUOSTATOS IR JŲ ĮTAKA PARTIJOS ORGANIZAVIMUI

Kaip ir buvo numatyta, 1902 m. "Varpo" 12 Nr. buvo išspausdintas LDP programos projektas. J. Vileišis atsiminimuose teigė, kad jį surašęs jis vienas, o partijos Centro komiteto ir komisijos nariai ne kartą diskutavę dėl atskirų teiginių ir redakcijos<sup>65</sup>. Tačiau LDP archyve išlikęs projekto rankraštis<sup>66</sup> rašytas P. Višinskio, o taisytas, papildytas J. Vileišio. Beje, ir J. Bagdonas yra minėjęs, jog svarbiausi skyriai ("I. Musų siekiai; II. Musų reikalavimai") buvo rengti P. Višinskio<sup>67</sup>. Taigi P. Višinskį ir J. Vileišį galima laikyti pagrindiniais projekto autoriais. Vienaip ar kitaip, akivaizdu, jog jo pagrindą sudarė P. Višinskio "Credo" teiginiai. Todėl projektas atspindėjo visų pirma radikaliųjų liberalų nuostatas.

Pagrindiniai tautinio judėjimo programos reikalavimai - tautiniai-kultūriniai - šiame projekte buvo numatyti visiškai realizuoti tik įgyvendinus politinius siekius. Politinį Lietuvos atgimimą, garantuojantį jos egzistenciją, laikydama pagrindiniu tautos tikslu, liberalioji inteligentija čia pirmą kartą artimesniais ir tolesniais partijos veiklos orientyrais aiškiai skelbė Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose ir nepriklausomos Lietuvos siekius: "*Laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms ir viešpatystėms Lietuva - tai tolimesnis siekis mūsų Lietuvių Demokratų Partijos [...] Tai tegali įvykti tik išgavus pilną Lietuvos autonomiją etnografiškose ribose*"<sup>68</sup>.

Todėl svarbiausias partijos veiklos uždavinys buvo visapusiškas tautos ugdymas, jos paruošimas šiems siekiams. Suprantant, kad toks darbas Rusijos imperijos režimo sąlygomis sunkiai įmanomas, buvo numatoma "*eiti išvien su kilstančiomis prieš dabartinę valdžią Maskolijos [Rusijos. - R.M.] partijomis*", solidarizuotis su suomiais, latviais, ukrainiečiais, baltarusiais visų pirma už platesnių politinių laisvių iškovojimą, kelti tautinę kultūrą, savimonę ir politinį susipratimą. Čia pat buvo patikinta, jog tuo LDP nepasitenkins: "*Tardami "Lietuva - lietuviams", mes trokštame išgauti mūsų tautai tokią politišką tvarką, kuriai esant lietuviai galėtų patys save valdyti, nepriklausydami svetimiesiems, o kultūriškas jų ugis nebutų trukdomas svetimtaučių*"<sup>69</sup>.



Gana išsamiai programos projektą aptarusio M. Römerio nuomone, šūkis "Lietuva - lietuviams" buvo nacionalistinis (nors ir gynybinio pobūdžio) ir liudijo radikaliųjų nuolaidas nuosaikiams, šio šūkio šalininkams<sup>70</sup>. Kita vertus, pasak V. Trumpos, jame galima išvelgti ir nacionalinės (tautinės) demokratijos sampratą, pagal kurią vadovaujantis vaidmuo, kuriant valstybę, turėjo atitekti tiems, kurie geriausiai supranta lietuvių tautos interesus<sup>71</sup>. Matyt, tai ir įgalino minėtą kompromisą. Žinant P. Višinskio griežtas demokratines pažiūras, kitaip paaiškinti jo negalima. Apskritai programos projekte iš kitų tautų, gyvenusių Lietuvoje, buvo reikalaujama gerbti lietuvių tautinius-kultūrinius siekius ir jiems ne-

<sup>69</sup> Kauno gubernijos 1904 metų politinė apžvalga, Rusijos SRCVA, f. 102, Raštvedyba-3, ap. 1905 m. (103), b. 1, d. 35 (A), l. 2a. Tas pat 1905 m., *ibid.*, ap. 1906, b. 59, d. 1 (A), l. 3.

<sup>68</sup> Vilniaus apsaugos skyriaus viršininko slapta pranešimas Rusijos vidaus reikalų ministerijos Policijos departamentui [toliau - Policijos departamentui. - R.M.] apie J. Vileišio narystę LSDP (1905 05 13 (26)), Rusijos SRCVA, f. 102, Ypatingasis skyrius, ap. 1903, b. 352, l.7; Vilniaus gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Policijos departamentui apie J. Vileišio politinį patikimumą (1906 01 16 (29)), *ibid.*, Raštvedyba-3, ap. 1906 (104), b. 26, d. 16, l. 3-3a; Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininko slapta pranešimas Policijos departamentui apie Joanos ir Kazio Grinių areštą, kalinimą (1906 09 11-25) ir jų priklausymą LSDP (1907 11 29 (12 12)), *ibid.*, f. 102, Raštvedyba-3, ap. 1907 m., b. 26, d. 18, l. 60-61a; Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Vilniaus gubernijos Žandarų valdybos rajoniniam viršininkui [apie K. Griniaus priklausymą LSDP] (1912 07 09 (22)), VIA, f. 419, ap. 4, b. 81, l. 56; Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Suvalkų, Augustavo ir Seinų apskričių Žandarų valdybos viršininkui (1910 12 12 (25)) [Apie F. Bortkevičienės narystę LSDP], VIA, f. 1006, ap. 1, b. 324, l. 90a; Vilniaus gubernijos Žandarų valdybos rajono viršininko pranešimas Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininkui apie A. Bulotos ryšius su LSDP (1912 08 31 (09 12)), VIA, f. 930, ap. 1, b. 503, l. 14a; Vilniaus gubernijos Žandarų valdybos žinios apie LSDP (1912 02 28 (03 13)) [Nurodoma, jog 1906-1908 metais J. Vileišis buvo LSDP CK narys], VIA, f. 419, ap. 4, b. 81, l. 21; Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Suvalkų gubernatoriui apie Jaunimo būrelių veiklą ir A. Rimkos narystę LSDP (1912 02 23), VIA, f. 1007, ap. 1, b. 55, l. 125a. Šią situaciją galime aiškinti eilinių agentų noru pasirodyti kuo darbštesniais prieš vyresnybę. Kadangi LSDP buvo įtraukta į pavojingų caro valdžiai organizacijų sąrašus, tai bet kokią atviresnę opozicinę veiklą buvo patogu priskirti šiai partijai. Kita vertus, artimi LDP ir LSDP veikėjų ryšiai, bendra veikla leido agentams, žandarų pareigūnams savaip traktuoti demokratų veikėjų partinę priklausomybę.

<sup>65</sup> Jono Vileišio pastabos dėl J. Bagdono atsiminimų (1939), MAB, f. 12-666, l. 2.

<sup>66</sup> Programas Lietuvių Demokratų Partijos (projektas), VUB, f. 1-F614, l. 1-23.

<sup>67</sup> Iš Lietuvių demokratų partijos archyvo, p. 211.

<sup>68</sup> "Programas Lietuvių Demokratų Partijos (projektas)", *Varpas*, 1902, nr. 12, p. 258.

<sup>69</sup> *Ibid.*

<sup>70</sup> M. Römer, *Litwa*, s. 297-298.

<sup>71</sup> V. Trumpa, "Lietuvos nepriklausomybės idėja", in *Lietuva XIX-tame amžiuje*, p. 138.

sipriešinti: "*Jokios neapykantos prieš svetimtaučius mes nekeliamo, bet besigindami namie nuo svetimtaučių mes visur ir visados stengsimės sušelpiti ir suremti savuosius ir atsiradus piktiems užgriovimams iš pusės svetimtaučių ginsimės ir kovosime prieš juos*"<sup>72</sup>. Vienas svarbiausių partijos dienos uždavinių buvo, "*idant nutautinimo vilnis į Lietuvą toliau nesiliėtų*". Todėl santykiuose su lenkais buvo atmetama jų Lietuvos, kaip Lenkijos "kresų" traktuotė, o pasisakoma už lygius laisvų tautų santykius<sup>73</sup>.

Nesigilinant į būsimos autonomiškos Lietuvos pamatus, tuo metu pagrindinis dėmesys buvo skiriamas vietinio valdymo demokratiniams principams, pasisakoma už "visaluominio" Lietuvos seimo sušaukimą, kuris spręstų švietimo, ekonomikos ir visus krašto reikalus, "*kurie tik bus leist apsvarstymui*"<sup>74</sup>. Kaip tik čia ir buvo viena iš neaiškiausių projekto vietų, nenusakant autonomijos ir vietinės savivaldos konkretaus turinio susidaro įspūdis, kad buvo siekiama tik vietinės savivaldos. Reikia, matyt sutikti su M. Römeriu, jog noras partijoje išsaugoti ir nuosaikiuosius elementus lėmė tokį koncepcijos "susidvejinimą"<sup>75</sup>. Pažymėtina, kad buvo reikalaujama miestų, valsčių savivaldos, panaikinti draudimą dirbti lietuviams valdžios įstaigose. Tarp kitko, buvo pasisakoma prieš lietuvių tarnaviną žandarų, policijos įstaigose, kaip "*nutautinimo ir politiško apkvailinimo*" įrankį<sup>76</sup>. Nors LDP nurodė, jog į tikėjimo dalykus nesikiša, buvo pabrėžta parapijų demokratinės savivaldos įvedimo svarba<sup>77</sup>.

Vis dėlto svarbiausia programos projekte buvo švietimo, kultūros reikalai, kurie, kaip žinoma, tebebuvo pagrindiniai tautinio judėjimo artimiausi siekiai. Partija reikalavo, kad lietuviškas knygas bei kitus leidinius būtų leidžiama spausdinti lotyniškais raidėmis, suteikti lietuvių kalba lygias teises su rusų kalba, leisti lietuvių kalbą vartoti valdžios įstaigose bažnyčiose, viešose vietose, susirinkimuose; įvesti privalomą lietuvių kalbos mokymą mokyklose, taip pat Vilniaus ir Seinų kunigų seminarijose. Buvo pasisakoma prieš cerkvių mokyklas, kaip rusifikavimo priemonę, ir reikalaujama nemokamo pradinio mokymo lietuvių kalba valstiečiams įsteigti lietuviškas gimnazijas, atkurti Vilniaus universitetą, kuriame būtų lietuvių kalbos, lietuvių literatūros ir Lietuvos istorijos katedros. Mokyklose visus dalykus mokytojai turėtų dėstyti lietuvių kalba<sup>78</sup>.

Ekonomikos srityje buvo reikalaujama: pašalinti suvaržymus valstiečiams (ūkininkams) pirkti žemę ir mišką, panaikinti išpirkos mokesčius ir natūrinės prievoles (kelių taisymo, policijos išlaikymo), palengvinti valstiečių kėlimąsi į vienkiemius, uždrausti stačiatikių kolonijų steigimą, duoti lengvesnėmis sąlygomis kreditą žemei pirkti ir ūkiui gerinti. Buvo numatomas valdžios žemių išdalijimas bežemiams. Miesto ir kaimo darbininkų reikalais buvo palikta rūpintis socialdemokratams. O iš sulenkėju-

šių dvarininkų, dvasininkų buvo reikalaujama "grįžti prie savo užmirštos autos ir priimti lietuvišką už naminę kalbą"<sup>79</sup>.

Taigi išdėstyti programiniai postulatai gana adekvačiai išreiškė besikristalizuojančius visos tautos poreikius ir kartu tarytum sudarė realų pagrindą LDP pretenzijoms - tapti tautą vienijančiu veiksniu. Deja, joms įgyvendinti pasirinktos taktikos klausimas net ir teoriškai liko neišspręstas. Suprantant ir pabrėžiant projekte, jog atskirų luomų interesai dažniausiai prieštarauja vieni kitiems, buvo atsisakoma atstovauti kuriam nors luomui, bet ginti visų jų tautinius-politinius reikalavimus<sup>80</sup>. Kartu buvo pabrėžiama, kad "*plačiau išdėstėme reikalavimus mūsų ūkininkų, nes tarpe jų, kaip skaitlingiausio visuomenės gaivalo, užsilikusio lietuvišku, išrandama labiausiai reikalingu pasidarbavimą. Politiškas šio luomo susipratimas jo teisybei liūdys ir tautos susipratimą ir bus stipriausiu ramsčiu sapamataviniui [pagrindimui. - R.M.] būsimos autonomijos etnografiškose ribose*"<sup>81</sup>.

Čia aiškiai buvo bandoma derinti ūkininkų, t.y. valstiečių, interesus su visos tautos interesais. Ir tai buvo neišvengiama, norint užsigarantuoti partijos veiklai socialinę bazę. Antra vertus, tai prieštaravo pirmajai formulotei ir atvėrė kelią naujiems ginčams, kurie, žinoma, neskatino liberaliosios inteligentijos konsolidacijos, devalvavo partijos pretenzijas "tautinės vienybės" šūkio realizavimui, kėlė rimtą pavojų tolesnei partijos egzistencijai.

Kaip matyti, jau savo partinės politinės veiklos pradžioje liberalai atsidūrė aklavietėje, kuri buvo šių aplinkybių išdava. Pirmą: socialinės ir idėjinės diferenciacijos lygis lietuvių visuomenėje jų buvo nepakankamai įvertintas, tai sudarė vieną iš svarbiausių prielaidų projektams, numatantiems, jog LDP turėtų būti "tautos partija", vienijanti visas demokratines jėgas, t.y. visą demokratinių pažiūrų inteligentiją. Vienas iš partijos ideologų J. Vileišis polemikoje su V. Sirutavičiumi rašė: "*Tiesa aš paženklinau ir dar prie to pasilieku juog luominiai nesutikimai mūsų visuomenėje silpnai*

<sup>2</sup> "Programas Lietuvių Demokratų Partijos (projektas)", p. 266.

<sup>3</sup> Ibid.

<sup>4</sup> Ibid., p. 261.

<sup>5</sup> M. Römer, *Litwa*, s. 306.

<sup>6</sup> "Programas Lietuvių Demokratų Partijos (projektas)", p. 261.

<sup>7</sup> Ibid., p. 262.

<sup>8</sup> Ibid., p. 259-261.

<sup>9</sup> Ibid., p. 262-263.

<sup>10</sup> Ibid., p. 262.

<sup>11</sup> Ibid., p. 264.

yra da apsiareiškę"<sup>82</sup>. Jo nuomone, ir jau egzistuojantys luominiai interesai negalėjo būti visiškai patenkinti priespaudos sąlygomis.

"Todėl, - teigė jis, - reikia atsiminti apie interesus visos plačios tėvynės, pavyzdžiui: mūsų tėvynės skandinamos plačiose Maskolijos pelkėse. Tokiu būdu čion pasikelia platūs visuomeniški siekiai, kurių įkūnijimui arba nors mažai daliai jų įkūnijimo gal prisidėti kitos grupės..."<sup>83</sup>.

Kadangi inteligentijai buvo priskiriamas svarbiausias, telkiančios ir vadovaujančios jėgos vaidmuo kovoje su carizmu<sup>84</sup>, tai buvo tikimasi, kad naujojoje partijoje jai susibūrus tautinių tikslų siekti diferenciacijos poveikis išnyks.

Antra (kylanti iš pirmos): LDP buvo pirmoji lietuvių partija, kuri, pasakbusi minėtus tautinius-politinius siekius, juos suabsoliutino, padarė savo programos šerdimi, dėl to sąmoningai atsisakė partijos potencialios socialinės bazės - ūkininkų - interesų atviro atstovavimo. LSDP, skelbusios iš esmės tapačius politinius siekius, išėities pozicija buvo visiškai kita. Ji taip pat pripažino tautinės vienybės būtinumą, tačiau atvirai skelbėsi ginanti darbininkų, jos nuomone, įtakingiausio, pažangiausio visuomenės luomo interesus. Todėl socialinis darbininkų luomo išsivadavimas buvo laikomas pagrindine tautinio išsivadavimo sąlyga<sup>85</sup>. Tuo tarpu liberalų teoretikai J. Vileišis, P. Višinskis, kaip matėme, kovą dėl socialinių interesų manė esant per siaurą, netgi komplikuojančią kovą dėl tautinių politinių teisių. Ir tai buvo esminė partijos linija, nes 1905 m. P. Višinskis vėl teigė: svarbiausia stiprinti "*vien tik politiškają kovą, reikalaujant politiškosios autonomijos Lietuvai, tuo tarpu palikus šalyje kitus, ypač luomų reikalus*"<sup>86</sup>. Apskritai LSDP veikla buvo vertinama teigiamai: "[...] tai yra pagirtinas jo [*Lietuvos darbininko*] - R.M.] darbas, už kurį visuomenė privalo būti dėkinga, nes jis duoda krūvelei žmonių ir prieg tam [*prie to*] - R.M.] žmonių visuomenėje nuglemžtų bendrą supratimą savo reikalų"<sup>87</sup>.

Taip pripažindama LSDP vertę visuomenės sąmonėjimo, politizavimo procese, LDP stengėsi panaudoti jos veiklą savo universalesniems tikslams įgyvendinti<sup>88</sup>.

Ir ypač svarbi trečia, lėmusi pirmąsias, aplinkybė: naujosios partijos kūrėjai P. Višinskis, J. Vileišis, F. Bortkevičienė, K. Grinius ir kiti kaip tik dėl minėtų nuostatų dar nepajėgė pastebėti V. Kudirkos organizuoto sąjūdžio ir naujos, numatomos partinės veiklos esminių skirtumų ypatybių. Visų pirma LDP nė žingsnio nepažengė į priekį nuo varpininkų pasirinktų veiklos būdų ir priemonių. Nors ir toliau svarbiausiu uždaviniu buvo laikomas tautinio-politinio sąmoningumo ugdyimas (tiesa, anksčiau atvirai tebuvo deklaruojamas vien tautinis aspektas), dabar jau projekte išdėstytuose reikalavimuose didžiausias dėmesys buvo skiriamas šviečia-

majam darbui ir ypač nelegaliosios spaudos leidimui. Taigi ir "Varpo", tapusio LDP organu, funkcijos išliko tos pačios, kaip buvo nubrėžtos 1888 m. prospekte: "[...] vienijimas lietuvių per inteligentiją"<sup>89</sup>. "Varpas" privalėjo atlikti idėjų generatoriaus vaidmenį, sutelkti apie save kuo platesnį lietuvių inteligentų ratą. Savo ruožtu tai turėjo įtakos LDP organizavimo ir veiklos specifikai. 1902-1905 m. iš esmės visa partijos praktinė veikla tebuvo "Varpo", kitos nelegaliosios spaudos leidimo reikalai. Atsižvelgiant į juos, remiantis buvusią varpininkų organizacija, buvo formuojama partijos pagrindinių organų struktūra. LDP CK buvo sudarytas iš finansų, kontrolės, spaudos komisijų ir spaudos administracijos Mažonoje Lietuvoje, kurių funkcijos apsiribojo "Varpo" ir "Ūkininko" leidyba<sup>90</sup>. Šie reikalai buvo pagrindiniai tarp svarstomų klausimų LDP suvažiavimuose (susirinkimuose)<sup>91</sup>. Kaip rodo minėti partijos įstatai, suvažiavimų medžiaga, CK narių susirašinėjimas su "Varpo" ir "Ūkininko" redakcija, LDP buvo atvira organizacija.

Partijos nariams nebuvo draudžiama bendradarbiauti su kitomis partijomis, susirinkimuose galėjo dalyvauti "svečiai", t.y. ne partijos nariai<sup>92</sup>. Tai leido telktis partijoje labai plataus spektro idėjinų pažiūrų inteligentijai: nuo nuosaikiųjų liberalų, tokių, kaip A. Smetona, V. Putvinskis, iki radikaliausiųjų - V. Mickevičiaus-Kapsuko, J. Šaulio, J. Biliūno, P. Avižonio, buvusių socialdemokratų pozicijose. Antra vertus, partijos darbe, ypač leidžiant "Varpą", kitą nelegaliąją spaudą, galėjo dalyvauti ir dalyvaudavo dalis nuosaikiųjų liberalų, dėl savo įsitikinimų nestojusių į LDP. A. Vileišis, P. Vileišis, V. Urbonavičius-Urbonas, P. Matulionis ir kiti

<sup>82</sup> J. Berželis [J. Vileišis], "Iš savo pastogės", *Varpas*, 1899, nr. 6, p. 95.

<sup>83</sup> Ibid., p. 96.

<sup>84</sup> J. Berželis [J. Vileišis], "Iš šiaurės padangės", p. 38-39.

<sup>85</sup> Programas Lietuviškos Social-demokratiškos Partijos, [b. v.], 1896, p. 7, 8-9, 15.

<sup>86</sup> "Keletas žodžių apie "Lietuvos Socialdemokratų Partijos Manifestą", *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 94.

<sup>87</sup> J. Berželis [J. Vileišis], "Iš savo pastogės", p. 97.

<sup>88</sup> Iki 1902 m. ketvirto numerio "Darbininkų balsas" ir "Varpas" buvo redaguojamas vieno redaktorius - J. Bagdono, kuris skirstydavo medžiagą taip, kad pirmautų "Varpas" (E. Vidmantas, *Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895-1917*, Vilnius, 1979, p. 26-30).

<sup>89</sup> Prospektas "Varpas" literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis, MAB, smulkieji spaudiniai, nr. 1354.

<sup>90</sup> P. Višinskio pranešimas "Varpo" ir "Ūkininko" red. apie LDP CK darbą (1903 06 24), VUB, f. 1-F463, l. 25; Organizacija Lietuvių Demokratų partijos, VUB, f. 1-D262, l. 1.

<sup>91</sup> P. Višinskio pranešimas M. Zauniūtei apie ruošiamo LDP suv. dienotvarkę (1902 07 23), VUB, f. 1-F463, l. 11; 1903 08 15-16 (28-29) LDP suv. dienotvarkė, VUB, f. 1-F614, l. 63.

<sup>92</sup> Organizacija Lietuvių Demokratų partijos, VUB, f. 1-D262, l. 1.

LDP, "Varpą" remdavo lėšomis, prisidėdavo prie nelegaliosios spaudos platinimo<sup>93</sup>. Analogišką pagalbą suteikdavo socialdemokratinės orientacijos Dorpato (Tartu) ir Maskvos lietuvių studentų draugijos<sup>94</sup>.

Medžiagą, straipsnius "Varpui" teikdavo kai kurie LSDP nariai: V. Sirutavičius, Vladas Mongirdas, Vladas Požela, vėliau J. Biliūnas, kurie vykęsi patraukti "Varpą" kairėn, padaryti jį "nepriklausomu" inteligentijos organu. Čia įtakos, matyt, turėjo ir ta aplinkybė, jog tuo metu ėjęs "Darbininkų balsas" iš pradžių buvo daugiau liaudies laikraštis ir taikėsi prie jos kultūrinio lygio. Tad, išskyrus "Varpą", pasaulietinė inteligentija 1902 m., iš dalies ir 1903 m., neturėjo kito spaudos organo, kur būtų galima pasvarstyti rūpimus politinius-kultūrinius klausimus. Tuo stengėsi pasinaudoti LDP, kuri, kaip ir anksčiau varpininkai, bandė užsitikrinti plačią tautinės inteligentijos paramą, leidžiant "Varpą", kitą nelegaliąją spaudą, ir kartu sustiprinti savo, kaip intelektualinio-politinio centro, pozicijas tautiniame judėjime ir įgyvendinti programinius tikslus. Tačiau kaip parodė tolesnė įvykių raida, toks "atvirumas" gilėjančios idėjinės diferenciacijos sąlygomis sunkiai derinosi su liberaliosios inteligentijos konsolidacijos reikmėmis. LDP buvo skirtingų, dažnai priešingų idėjų kovos arena.

Paskelbtas programos projektas nesulaukė visų pirma LDP nuosaikiųjų, vadovaujamų "Varpo" redaktoriaus J. Bagdono, pritarimo. Jo šalininkams atrodė nepriimtinos projekto politinės nuostatos, kurios buvo traktuojamos kaip nepraktiškos, neatitinkančios laiko dvasios, nereališios<sup>95</sup>. V. Mickevičiui-Kapsukui, J. Biliūnui, J. Šauliui bei kitiems nepasitenkinimą kėlė tautos ir atskiros luomo (ūkininkų) interesų sutapatinimas, projekto nenuoseklumas, stoka kovingumo<sup>96</sup>. Svarstant projektą dar labiau išryškėjo nesutarimai su socialdemokratais. Jau 1902 m. tarp "Varpo" redaktoriaus J. Bagdono ir iš jo perėmusio nuo ketvirto numerio "Darbininkų balso" redagavimą Augustino Janulaičio kilusio konflikto užuomazga buvo ne asmeninio, bet idėjinio pobūdžio<sup>97</sup>. Svarstant projektą, šie prieštaravimai paaštrėjo ir išryškėjo bendradarbių pasaulėžiūros skirtumai, kartu ir laikraščių atsirbojimas. Prijaučiantys socialdemokratams traukėsi iš demokratų veiklos, nes pastarųjų orientacija į Rusijos valdžios tautinės politikos demaskavimą ir į švietimą, palikus nuošalyje socialinius klausimus, jų nepatenkino<sup>98</sup>. 1902 m. pabaigoje prie "Darbininkų balso" pritapo ir į socialdemokratų gretas perėjo J. Biliūnas<sup>99</sup>, o 1903 m. balandžio mėn. "Varpo" ir "Ūkininko" redakciją paliko V. Mickevičius-Kapsukas<sup>100</sup>.

Stiprėjant socialdemokratų konkurencijai, iškilo aiškesnių principų būtinybė. 1903 m. rugpjūčio 15-16 (28-29) d. vykusiame antrajame LDP suvažiavime CK buvo įpareigotas tobulinti programos projektą, o P. Vi-

šinsio iniciatyva buvo priimti jį patikslinantys nutarimai, kuriais buvo numatoma vadovautis tol, kol bus patvirtinta programa. Juose pagrindinis LDP tikslas - nepriklausomos Lietuvos etnografinėse ribose siekis, kurį buvo rengiamasi įvykdyti remiantis ne kurio nors luomo, socialinės grupės ekonominiais interesais, bet rūpinantis visos lietuvių tautos politiniais-kultūriniais reikalais, naudojant kovos priemones<sup>101</sup> (konkrečiai jos apibrėžtos nebuvo).

Nutarimai buvo labai svarbūs - jų įtaką LDP raidai ir "Varpo" likimui galima nusakyti šiais teiginiais. Siekimas atstovauti visai tautai, atvirai atsisakant ginti ekonominius ūkininkų interesus, lėmė LDP kaip siauros inteligentų organizacijos statusą, užkirta kelią galimybei užmegzti glaudesnius ryšius su liaudimi, savo socialine baze. O "Varpą" pasmerkė materialiniu (finansų ir medžiagos) požiūriu. Reikia pažymėti, kad šio momento svarbą dalis LDP narių puikiai suvokė. Visų pirma tai pasakytina apie tuometinį (nuo 1903 m. liepos iki 1904 m. liepos) "Varpo" redaktorių J. Šaulį. Jis, apžvelgdamas 1903 m. partijos darbą, pažymėjo "*stoką draugiško ir stipresnio ryšio tarp inteligentiškųjų spėkų ir minios atstovų, kuri ypačiai atjaučiama mūsų judėjime*", ir todėl LDP likimą siejo su ekonominio klausimo sprendimu<sup>102</sup>. Tačiau ne jis ir jo šalininkai lėmė partijos liniją, o kaip ir anksčiau - J. Bagdonas, P. Višinskis, J. Vileišis ir kiti, scholastiškai tebetraktavę ir gynę tautinės vienybės principą, ypač pastarasis, kuris, atsiliepdamas į J. Šaulio ir kitų tvirtinimus, rašė, kad "[...] *Gynimas*

<sup>93</sup> Z. Toliušis, Jonas Vileišis (Trumpa biografija), NB, f. 66-33, l. 12; P. Matulionis, Kaip lietuviai spietėsi Vilniuje, VUB, f. 1-F186, l. 1-3; J. Šaulys, "Mano kelias varpininkų greto-se", *Varpas*, 1953, nr. 1, p. 47.

<sup>94</sup> J. Bagdono laiškas P. Višinskiui (1902 11 04), VUB, f. 1-E75, l. 15. (Laiškas klaidingai priskiriamas J. Šauliui. - *R.M.*); V. Kapsukas, "Korespondencijos", in *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1960, p. 436.

<sup>95</sup> Red. [J. Bagdonas], "Prie mūsų programo", *Varpas*, 1902, nr. 12, p. 267; Jono Vileišio pastabos dėl J. Bagdono atsiminimų (1939), MAB, f. 12-666, l. 1-2.

<sup>96</sup> V. Kapsukas, "Lietuvių demokratų ir socialdemokratų partija", p. 211-213; B.C. [Blažiejus ar J. Česnys], "Dėlei Lietuvių Demokratų partijos programos", *Varpas*, 1903, nr. 8, p. 186.

<sup>97</sup> E. Vidmantas, *Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895-1917*, p. 28-29.

<sup>98</sup> J. Biliūnas, dar tik svarstydamas būsimojo projekto apmatius, buvo pareiškęs: "[...] Jeigu darbininkų krutėjime galima pasinaudoti kaip įrankiu kovos tautiškų darbininkų prispaudimu, dėl kogi, atžagariai, negalima tautiškame krutėjime pasinaudoti ekonomiškų prispaudimu ir eksploatacija?" ("Piešinėlis apie mūsų inteligentus", p. 154.).

<sup>99</sup> "P. Višinskio laiškas J. Bagdonui (1902 10 14)", in P. Višinskis, *Raštai*, Vilnius, 1964, p. 441.

<sup>100</sup> J. Bagdono laiškas LDP CK (1903 04 29), VUB, f. 1-F604, l. 141.

<sup>101</sup> 1903 08 15-16 (28-29) LDP seimo protokolai, VUB, f. 1-F614, l. 61.

<sup>102</sup> Red. [J. Šaulys], "Naujus metus pradėdami", *Varpas*, 1904, nr. 5, p. 74.

*materijališkų kokios nors atskiros luomos reikalų [...] mums nerūpi. Svarbiausias uždavinys būtų suvienyti, sujungti tuos atskirus troškimus [...] liuosybės, kovojant už tautos liuosybę; tame mes regime istorišką ir pačios partijos rolę*<sup>103</sup>.

Vis dėlto "tautinės vienybės" šūkio turinys nutarimuose buvo įgijęs ir kokybiškai naujų akcentų, su kuriais sietinas antras momentas. Čia, lyginant su projektu, buvo padarytas reikšmingas posūkis nuo "siaurų" tautinių-kultūrinių reikalavimų gynimo visų Lietuvos gyventojų politinių interesų atstovavimo link, etniniu požiūriu ir toliau išlaikant lietuvių tautos prioritetą.

*"L.D.P. tikslas yra laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms ir viešpatystėms Lietuva jos etnografiškose ribose, rėdoma slaptu, lygiu ir visuotinu jos gyventojų [išskirta mano. - R.M.] balsavimu"*<sup>104</sup>.

Dėl to pamažu buvo atsisakoma spaudoje deklaruoti šūkį "Lietuva - lietuviams", o nuo 1904 m. pabaigos buvo bandoma užmezgti tiesioginius ryšius su Lietuvos lenkų, vėliau ir baltarusių, demokratų sluoksniais<sup>105</sup>. Bet tai nereiškė, kad iš esmės keitėsi LDP požiūra į tautiškumą (lietuvybę), nes jis ir toliau, kaip nurodė J. Vileišis, buvo svarbiausias *"įrankiu [įrankis] išgautas pačias tiesas, kurių išdėstymą liudija L.D.P. - jos tikslas [nepriklausoma Lietuva. - R.M.] formuluotas per antrąjį tos partijos seimą [...]"*<sup>106</sup>.

Atkreipiant dėmesį į bendras demokratines pozicijas, buvo manoma išplėsti bazę, kuria remiantis būtų galima įgyvendinti politinius tikslus. Tačiau ar taip buvo suprastas šis nuosaikiųjų liberalų žingsnis, ypač tų, kurie partijai nepriklausė, labai abejotina. Faktai iš "Vilniaus žinių", "Vilties", nors ir vėlesnio laikotarpio, leidžia manyti, jog čia jie galėjo įžiūrėti pavojų lietuvybei, ir tai skatino juos atsiriboti nuo LDP ir "Varpo".

Padėtį komplikavo ir nutarimuose pavartota kovos sąvoka. Radikaliausiųjų, kaip J. Šaulio ir kitų, nepatenkino neaiškus jos apibrėžimas<sup>107</sup>, o nuosaikiesiams ji kėlė didelį priešišumą tariamu savo revoliucingumu.

Taigi nutarimai prieštaravimų kamuolį liberalų stovykloje ne išvyniojo, o dar labiau jį supainiojo. LDP organizaciniu požiūriu buvo silpna, o "Varpui" grėsė žlugimas<sup>108</sup>. 1904 m. balandžio 3 d. laiške CK J. Bagdonas teigė, jog *"[...] rezoliucijos 1903 m. dar daugiau išaiškino ir sutvirtino pamatus LDP programo. Bet per tai situacija nepasigerino"*<sup>109</sup>. Išėitį jis matė - stiprinti LDP organizaciją, įvedant griežtą narystę, sprendžiant visus savo reikalus be pašalinių asmenų: *"[...] Man rodos mums reikėtų laikytis šitokių dviejų principų: 1) nekelti baltiaus [suvažiavimo. - R.M.] pas svetimus ir 2) nepriimti visai svečių, tik savuosius [...]"*<sup>110</sup>.

Tuo tarpu CK su savo lyderiais P. Višinskiu ir J. Vileišiu jokių priemonių dėl to nesiėmė. Jie buvo tvirtai įsitikinę, jog partija be plačiosios inteligentijos pagalbos programoje užsibrėžtų tautinių tikslų nepasieks.



Gilėjant akivaizdžiai krizei, atomazga įvyko gana nelauktai. 1904 m. gegužės 7 d. Rusijos valdžios nutarimu buvo panaikintas lietuviškos spaudos draudimas, ir tai reiškė vieno svarbiausių nuosaikiųjų liberalų siekių įgyvendinimą. Juos patenkino cenzūruota spauda, nes atsivėrė platesnės galimybės tautinei kultūrinei veiklai. Pasipylė padėkos caro valdžiai už spaudos leidimą. Ypač pažymėtina 155 asmenų padėka, išsiųsta 1904 m. gegužės 6 (19) d. Vilniaus generalgubernatoriui Piotru Sviatopolk-Mirskiui. Tarp pasirašiusių buvo nemažai artimų LDP, rėmusių "Varpą": P. Matulionis, G. Landsbergis, V. Urbonavičius-Urbonas, A. Vileišis, Emilija Vileišienė ir kiti<sup>103</sup>. Jau pirmoji žinutė "Varpe" apie šį poelgį buvo labai drastiška: J. Šaulio iniciatyva šie inteligentai buvo pavadinti "išgamomis"<sup>104</sup>. Tai sukėlė aštrią polemiką. J. Šaulys savo straipsniuose kritiškai pasisakė prieš tokius inteligentijos žingsnius, vadino ją "renegatais", "caro tarnais"<sup>105</sup>, o būsimoje legaliojoje spaudoje, su kuria viltis siejo nuosaikieji, įžiūrėjo pavojų kovos su carizmo padariniais plėtojimuisi<sup>106</sup>. J. Vileišis, siekdamas išvengti konfrontacijos, diferenciacijos, teisingo nuosaikiuosius ir pripažino tinkamais visus veiksmus, padedančius siekti tikslų<sup>107</sup>. Polemikos įkarštyje J. Šaulys atsisakė "Varpo" ir "Ūkininko" redaktoriaus posto, nes vyraujančios partijoje kompromisinės nuotaikos jam buvo svetimos, o metų pabaigoje iš jos pasitraukė<sup>108</sup>.

Dauguma nuosaikiųjų liberalų, matydami atsiveriančias perspektyvas legaliai kultūrinei veiklai, nususuko ir nuo LDP, ir nuo "Varpo". 1904 m. birželio 14 d. J. Bagdonas savo laiške J. Vileišiui susirūpinęs rašė: "LDP nustoja dalies savo sąnarių ir daugelio šalininkų (per tą susimąžino LDP

<sup>103</sup> Berželis [J. Vileišis], "Prie programo klausimo", *Varpas*, 1904, nr. 5, p. 74.

<sup>104</sup> 1903 08 15-16 (28-29) LDP seimo protokolas, VUB, f. 1-F614, l. 61.

<sup>105</sup> M. Römer, *Litwa*, s. 348-353.

<sup>106</sup> Berželis [J. Vileišis], "Prie programo klausimo", p. 73.

<sup>107</sup> Red. [J. Šaulys], "Naujus metus pradėdami", p. 3; LDP radikalų, ypač P. Višinskio, prapaguota "kova" jų pačių buvo suprantama kaip politinių reikalavimų kėlimas. J. Vileišis su ja siejo visas veiklos formas, nukreiptas prieš carizmą.

<sup>108</sup> J. Šaulio laiškas P. Višinskiui (1903 10 28), VUB, f. 1-E75, l. 29, 30.

<sup>109</sup> J. Bagdono laiškas LDP CK (1904 04 03), VUB, f. 1-F604, l. 148 (a-c).

<sup>110</sup> Ibid.

<sup>111</sup> V. Merkys, *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.)*, p. 255; P. Matulionis, Kaip lietuviai spietėsi Vilniuje, VUB, f. 1-F186, l. 3.

<sup>112</sup> "Mūsų kronika", *Varpas*, 1904, nr. 6, p. 95.

<sup>113</sup> Impr. [J. Šaulys], "Spaudos atgavimas", *Varpas*, 1904, nr. 12, p. 175.

<sup>114</sup> Impr. [J. Šaulys], "Dėlei p. Berželio straipsnio", *ibid.*

<sup>115</sup> Berželis [J. Vileišis], "Prie mūsų taktikos", *Varpas*, 1904, nr. 11, p. 155-157.

<sup>116</sup> J. Šaulys, "Mano kelias varpininkų gretose", p. 46-49.

*spėkos*)<sup>117</sup>. Jis matė svarbiausias šios situacijos priežastis: teisingai jas siejo su spaudos draudimo panaikinimu ir idėjinėmis nuosaikiųjų šalininkų nuostatomis. Subjektyvusis veiksnys, t.y. J. Šaulio pozicija, jo nuomone, įvykių raidą tik pagreitino. Tuo tarpu P. Višinskis, J. Vileišis pastarąjį faktorių suabsoliutino ir vylėsi, kad padėtį bus galima ištaisyti "taktiška elgsena"<sup>118</sup>. Taikydami prie naujų aplinkybių, jie manė dalį LDP spaudos legalizuoti. 1904 m. birželio 13-14 d. Aleksandrijoje (prie Šiaulių) įvykusiame trečiajame partijos suvažiavime buvo nutarta nuo 1905 m. pradžios palikti nelegalų vieną laikraštį - "Varpą". Be to, viename iš nutarimų punktų buvo patariama redakcijai, laikantis programos "tautinės vienybės" principo, neskelbti atskirus asmenis užgaunančios medžiagos, nedaryti skubių išvadų apie visą "luomą" iš jam priklausančio vieno kurio nors asmens poelgio ir neiti prieš tikėjimą<sup>119</sup>.

Bręstančios demokratinės revoliucijos išvakarėse šie sprendimai buvo nesavalaikiai, kenkė LDP, kaip radikalių nuostatų organizacijos, prestižui, nes stokojo aiškesnės pozicijos, buvo kompromisinio pobūdžio, ir todėl skatino vis didesnę pagreitį įgaunančios inteligentijos idėjinę diferenciaciją. Jie, matyt, ir buvo ta paskutinė paskata, kuri įgalino socialdemokratų jaunuomenę nutraukti ryšius su LDP. 1904 m. liepos 12 d. Kairiškiuose, V. Sirutavičiaus tėviškėje, įvykusioje LSDP konferencijoje buvo teigiama: "[...] *kaipo smulkios buržuazijos ideologai demokratai nėra aiškūs revoliucionieriai, o ekonomikos tai net konservatoriai; politikos programos LDP yra visai neaiškūs [...], tautos klausimu stovi ant nacionalizmo pamato, praktiškiau savo veikime LDP negali sutverti tvirtos revoliucionierių armijos [...]*". Išdėstytų išvadų pagrindu buvo priimti nutarimai, kurie draudė turėti socialdemokratams bendrų reikalų su LDP, bendradarbiauti "Varpe", kitoje jos spaudoje, šelpti ją pinigais ir platinti. Iškilus tarpusavio prieštaravimams, įsakmiai buvo nurodoma vesti su LDP griežtą kovą<sup>120</sup>. Turint galvoje tai, kad tą pačią vasarą nuosaikieji liberalai ėmėsi "Vilniaus žinių" leidimo, šis socialdemokratų poelgis reišė, jog LDP pretenzijos įgyvendinti "tautinės vienybės" šūkį, telkiant apie save demokratinių pažiūrų lietuvių inteligentiją, neturi jokio realaus pagrindo. Partija faktiškai buvo tapusi saujelės inteligentų grupe. Kaip pažymėjo J. Vileišis viename iš savo laišku J. Bagdonui, "[...] *patsai vardas "partija" yra veik viena tik fikcija [...]*"<sup>121</sup>.

Tačiau ir ši grupelė nebuvo vieninga. Kritiškoje situacijoje toliau vyko griežti, karštligiški ginčai tarp LDP vadovų P. Višinskio, J. Vileišio dėl partijos programos, organizavimo, veiklos taktikos. Nuo 1904 m. 8 Nr. vėl apsiėmęs redaguoti "Varpą", nuošalyje neliko ir J. Bagdonas. Manys

mas, jog LDP veiklos pagrindas turi būti evoliucijos ir tautiškumo principai<sup>122</sup>, jis iš esmės priešingai vertino griežtesnės organizacijos prieš Rusijos valdžią reikalavimus ir gynė nuosaikiųjų liberalų (LDP nuosaikiųjų jėgų) pažiūras. J. Vileišis laviravo, bandė užimti tarpinę (tarp "evoliucionistų" ir revoliucionierių, "tautininkų", rėmusių "Varpa" ir LDP veiklą, ir "demokratų") poziciją, aukščiau visų principų išskeldamas tautinę vienybę, į abstrakčios "kovos" sąvoką mėgindamas sudėti suderintas legalaus ir nelegalaus darbo formas<sup>123</sup>. Radikaliausiai nusiteikęs P. Višinskis, neatmesdamas tautinės vienybės idėjos, į pirmą vietą kėlė griežtą kovą su Rusijos imperikalizmu, pasisakė už demokratinius principus, tautos, kitų Lietuvos tautų politines teises<sup>124</sup>.

Taigi 1905 m. LDP sutiko pergvyndama ir idėjinę, ir organizacinę krizę. Ją, matyt, lėmė ne tik aptartos objektyvios ir subjektyvios priežastys, veiksniai, tačiau ir jiems dariusios įtaką daugumos LDP veikėjų liberalistinės nuostatos. Anot V. Trumpos, visi liberalai sunkiai sutelkiami ir dėl "individo primato prieš kolektyvą"<sup>125</sup>.

<sup>117</sup> J. Bagdono laiškas J. Vileišiui (1904 06 14), VUB, f. 1-F 604, l. 153.

<sup>118</sup> "P. Višinskio laiškas J. Vileišiui (1904 07 15)", in P. Višinskis, *Raštai*, p. 509; J. Vileišio laiškas J. Bagdonui (1904 07 13-14), VUB, f. 1-F562, l. 86-88.

<sup>119</sup> Nutarimai nuo 14 06 1904. LDP seimo, VUB, f. 1-F614, l. 67-68.

<sup>120</sup> St. Kairys, *Lietuva budo*, p. 338-339.

<sup>121</sup> J. Vileišio laiškas J. Bagdonui (1904 07 13-14), VUB, f. 1-F462, l. 86a.

<sup>122</sup> J. Bagdono laiškas LDP CK (1904 11 21), VUB, f. 1-F 604, l. 163.

\* Nuosaikieji liberalai: P. Vileišis, J. Kriaučiūnas, Pranas Klimaitis, Mecislovas Davainis-Silvestravicius, T. Kašuba, Jurgis Daujotas ir kiti besigrupuojantys apie "Vilniaus žinias" ir aukščiau už kitus keliantys tautiškumo principą.

<sup>123</sup> J. Vileišio laiškas J. Bagdonui (1904 07 13-14), VUB, f. 1-F 462, l. 86-88; Berželis [J. Vileišis], "Prie mūsų taktikos", p. 156-158.

<sup>124</sup> Demokratas [P. Višinskis], "Demokrato balsas", *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 90-91.

<sup>125</sup> V. Trumpa, "Liberalinės minties raida Lietuvoje", p. 184.